

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Факультет іноземних мов
Кафедра теорії та практики іноземних мов**

Єршова Олександра Романівна

**НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ ФІТОНІМІВ В
УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ**

Спеціальність 035.041 Філологія. Германські мови та літератури
(переклад включно), перша – англійська

РЕФЕРАТ

на
випускню кваліфікаційну роботу
за освітньою програмою
«Філологія. Германські мови та літератури
(переклад включно), перша – англійська»

Умань – 2023

Магістерською роботою є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: канд. пед. наук, доцент Авчіннікова Г. Д.

РЕЦЕНЗЕНТ: канд. філол. наук, доцент Прокоф'єв Г. Л.

Захист відбудеться 29.05.2023 р. о 9.00 на засіданні ЕК факультету іноземних мов.

З роботою можна ознайомитись на кафедрі теорії та практики іноземних мов, за адресою: 20308, м. Умань вул. Садова, 28, ауд. № 405.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ СЕМАНТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ФІТОНІМІВ.....	7
1.1. Вільний асоціативний експеримент як ефективний метод дослідження українських та англійських фітонімів.....	7
1.2. Семантичні ознаки українських та англійських фітонімів, виявлені на базі їхніх асоціативних полів.....	15
1.2.1. Зміст і національна специфіка типів асоціацій.....	15
1.2.2. Асоціації – назви ознак і властивостей рослин.....	23
1.2.3. Асоціації, зумовлені особливостями фонетично-морфологічної будови, полісемії та омонімії фітонімів.....	28
1.2.4. Вплив граматичного роду та родо-видових значень фітонімів на асоціювання.....	36
РОЗДІЛ 2. СИМВОЛІКА ФІТОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	42
2.1. Символічне значення фітонімів в англійській та українській мовах....	42
2.2. Фітоніми в національній символіці українців та англійців.....	59
2.3. Чинники міжмовної кореляції символічних значень фітонімів зіставляваних мов.....	62
2.4. Семантичні ознаки фітонімів як символів.....	67
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	82
ДОДАТКИ	83

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У сучасних зіставних дослідженнях із лексичної семантики широко застосовується етнопсихолінгвістична методика. Вона надає можливість вивчати семантику слова на базі автентичного мовлення, розкриваючи особливості індивідуального й національного мислення. Здебільшого об'єктом лексико-семантичних досліджень етнопсихолінгвістичного напрямку є слова, які репрезентують у різних мовах однакові поняття та утворюють опозиції в перекладних словниках. Згідно з гіпотезою лінгвальної доповнюваності слова-кореляти збігаються в концептуальних, або ядерних ділянках їх семантичних структур, а на периферії розміщуються ідіоетнічні (фонові) ознаки значень (Г. Брутян, Є. Верещагін, Г. Томахін). Аломорфні семи лексикографічних відповідників становлять головний інтерес етнопсихолінгвістів, оскільки в цих сегментах значень відображаються різноманітні національно-специфічні бачення одного й того самого фрагмента дійсності.

Маловивченою з погляду фонові семантики лексичною групою є назви рослин (фітоніми). Ці словникові одиниці досі не були об'єктом ґрунтовних досліджень, які мають велике значення для розвитку антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства.

Актуальність теми зумовлена необхідністю дослідити національну специфіку семантики українських та англійських назв рослин шляхом зіставлення пов'язаних із ними уявлень, які існують у свідомості сучасних носіїв двох мов.

У роботах вітчизняних і зарубіжних авторів назви рослин розглядаються переважно в аспекті діахронії та в одномовній площині. Ряд вчених досліджує етимологію українських і англійських фітонімів на предмет міфологічного й метафоричного світобачення (Л. Дяченко, В. Жайворонюк, Л. Почепцова, К. Браун). У центрі інших робіт – фразеологізми з українськими й англійськими фітонімами, які вивчаються крізь призму їхнього етнокультурного змісту (О. Куцик, Н. Петрова).

Популярний аспект дослідження фітонімів різних мов – їхні символічні конотації, в яких відбиваються фрагменти національних метафоричних картин світу (Л. Белехова, Т. Зайковська, М. Маковський, О. Потапенко, А. Разан, С. Стерлігов). У деяких етнографічних джерелах символічні значення фітонімів розглядаються в контексті символіки рослин (М. Золотницький, С. Каннінгем, С. Красіков, Е. Лерер, Ш. Піклз). Більшості вищезазначених наукових робіт бракує зіставного та синхронічного підходів до аналізу семантики й інших лексичних ознак фітонімів.

Мета дослідження передбачає встановлення етнокультурних та лінгвальних чинників семантичних розбіжностей між українськими та англійськими фітонімами шляхом зіставлення їх лексичних значень на синхронному зрізі.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

1. Визначити головні ознаки сучасної семантики українських та англійських фітонімів за їх вільними асоціатами, наведеними носіями двох мов.
2. Вказати на ті семи назв рослин, які не зафіксовані в тлумачних та спеціальних одномовних словниках, однак існують у формі стереотипних асоціацій у пам'яті українців та американців.
3. Сформувати й зіставити різномовні асоціативні поля фітонімів із метою з'ясування спільних та відмінних ознак їхньої семантики.
4. Дослідити мовно-культурні чинники асоціацій за допомогою лексикографічних, етнографічних, фольклорних і поетичних джерел.
5. Встановити загальновідомі для носіїв кожної з двох мов символічні значення назв рослин на базі вільних асоціатів і поетичних творів ХХ ст.
6. Виявити ізо- й аломорфні риси уявлень українців та американців про рослини та вказати на особливості мовних картин світу двох народів.

Об'єктом дослідження є українські та англійські фітоніми.

Предметом слугують національно-специфічні ознаки семантики загальноживаних фітонімів української та англійської мов.

Для досягнення мети та реалізації завдань у роботі застосовано такі **методи дослідження**:

- метод лінгвістичного спостереження та аналізу, який дозволив виокремити та класифікувати фітоніми;
- описовий метод;
- метод порівняльного аналізу;
- метод суцільної вибірки;
- кількісний метод підрахунків лексичних одиниць;
- метод вільного асоціативного експерименту.

Матеріалом для дослідження слугують вільні асоціати 50 українських та англійських фітонімів, вибраних із тлумачних та спеціальних словників, етнографічних довідників із культури України й США, фольклорних збірників та поетичних творів авторів ХХ століття.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що українські та англійські загальноживані назви рослин уперше зіставляються на предмет їхньої синхронічної семантики шляхом аналізу вільних асоціатів, наведених носіями двох мов. Новим є поєднання синхронічного та діахронічного підходів до виявлення фонових ознак семантики фітонімів. Крізь призму вільних асоціацій фітонімів досліджено їх символічні значення, серед яких за допомогою поетичних творів ХХ ст. було виділено традиційні для кожної з двох мов. Запропоновано систему класифікації вільних асоціатів назв рослин, на основі якої визначено особливості асоціативної поведінки представників двох народів. Зроблено висновки про універсальні та ідіоетнічні риси мовних картин світу українців та американців на базі семантичного ізо- та аломорфізму фітонімів-корелятивів зіставляваних мов.

Теоретичне значення становлять результати дослідження, оскільки демонструють залежність індивідуального сприйняття семантики слова від

мовної картини світу.

Практична значущість результатів дослідження визначається можливістю їх використання в перекладі українських та англійських фітонімів у літературно-художніх та інших контекстах; для укладання словників асоціативних норм двох зіставляваних мов, а також одномовних і перекладних словників; під час викладання таких вузівських дисциплін, як лексикологія (розділ лексичної семантики), типологія і стилістика української та англійської мов, теорія та практика перекладу з англійської мови. Відомості з етнографії двох народів, зібрані в роботі, є принагідними для розвитку лінгвокраїнознавчої ерудиції студентів-філологів та учнів загальноосвітніх шкіл.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та практики іноземних мов, Лабораторії лінгвокультурології та зіставної лінгвістики, зібраннях студентської проблемної групи «Мовні та комунікативні аспекти англійського та німецькомовного дискурсу» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та доповідалися на науково-практичних конференціях різного рівня: V Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Інновації в сучасній освіті: український та світовий контекст» (Умань, 20 жовтня 2022 р.), IV та V Всеукраїнській студентській науково-практичній Інтернет-конференції «Сучасні філологічні дослідження: традиції та інновації» (Умань, 18 березня 2022 р.; Умань, 17 березня 2023 р.), I науково-методичному семінарі «Проблеми романо-германської філології та іншомовної лінгвометодики у ціннісних вимірах сьогодення» (Умань, 23 листопада 2022 р.).

Публікації автора. Основні положення випускної кваліфікаційної роботи висвітлені в публікаціях:

1. Куратник О. Р. Символічне значення фітонімів в англійській та українській мовах. *Проблеми романо-германської філології та іншомовної лінгвометодики у ціннісних вимірах сьогодення* : матеріали I наук.-метод.

семінару (Умань, 23 листоп. 2022 р.). Умань : Візаві, 2022. С. 45–47.

2. Єршова О. Р. Фітоніми в національній символіці українців та англійців. *Сучасні філологічні дослідження: традиції та інновації* : матеріали V Всеукр. студ. наук.-практ. Інтернет-конф. (Умань, 17 бер. 2023 р.). Умань : ВПЦ «Візаві», 2023. С. 78–80.

Структура роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Методом вільного асоціативного експерименту, проведеного І. Подолян у США та нами в Україні, було виявлено головні ознаки сучасної семантики загальноживаних українських та англійських фітонімів. Спектр семантичних компонентів, визначених на базі асоціативних полів фітонімів, уточнює лексикографічні репрезентації цих слів. В одномовних і перекладних словниках реєструються здебільшого поняттєві ознаки семантики фітонімів та невелика частина їхніх конотацій, лексико-семантичних варіантів, у тому числі переносних значень. Діапазон семантичних відтінків фітонімів двох мов є дуже широким на синхронному зрізі, що зумовлене рядом мовно-культурних чинників. У результаті дослідження зроблено такі висновки:

Крім поняттєвих, конотативних та інших експліцитно виражених у словниках значень носіям української та англійської мов відомо багато імпліцитних сем фітонімів, джерелами яких є стійкі вербальні (мовні кліше, фразеологізми, фольклорні й літературно-художні твори та ремінісценції) та невербальні (давні й сьогоденні традиції, обряди, звичаї, ритуали, етнографічні реалії) контексти. На сучасну семантику назв рослин впливає також їхня етимологія, полісемія, омонімічні, паронімічні та інші парадигматичні відношення.

Назви однакових рослин отримали в різних мовах семантично близькі асоціати переважно на базі своїх денотативних ознак. Серед асоціатів, зумовлених поняттєвими семами фітонімів, нараховується значний відсоток високочастотних (ядерних), що підтверджує універсальність об'єктивних ознак і властивостей рослин для представників однієї культури, а також для трьох культур разом. Аломорфні ознаки семантики фітонімів зосереджені переважно в низькочастотних або периферійних ділянках їхніх асоціативних полів. Чинниками таких асоціатів є фонові семи назв рослин: конотації, переносні, фразеологічно зумовлені значення, омоніми й пароніми.

Серед асоціатів двох мов наявні не лише тематично близькі слова, а й

перекладні відповідники. В сумарному числі реакцій фітонімів такі слова складають приблизно 4,3%. Яскравішим показником міжмовної семантичної близькості назв рослин є ідентичність напрямів (типів) реакцій двох мов. Однотипність напрямів асоціювання у двох групах експерименту зумовлена універсальністю поняттєвих і деяких конотативних ознак фітонімів, а також загальнолюдськими особливостями сприйняття лексичної семантики.

Семантично збігаються між мовами переважно такі реакції, які стосуються денотативної та символічної семантики фітонімів. Ізоморфність українських та англійських фітонімів виявилася не лише та не передусім у співвіднесенні їхніх асоціатів. Яскравіший показник міжмовної семантичної близькості назв рослин – однакові напрями, або типи асоціювання учасників двох груп експерименту. До їхнього числа належать парадигматичні, синтагматичні, тематичні, словотвірні, фонетичні, вигуківі та невмотивовані реакції, походження яких не вдалося з'ясувати. Отриманий результат підтверджує лексико-семантичну універсальність напрямів асоціювання носіїв різних, зокрема споріднених мов.

За своїми кількісними (частотними) показниками парадигматичні, синтагматичні, тематичні та реакції інших підтипів співвідносяться в кожній із двох мов по-різному, в залежності від того, яким із контекстів фітонімів українці та американці віддають перевагу. Визначальну роль відіграє загальний обсяг уявлень реципієнтів про рослини, а також лексико-граматичні особливості двох мов. В асоціативних полях українських фітонімів переважають лексеми, які пов'язані зі своїми фітонімами – стимулами тематичними контекстами.

Сприйняття семантики назв рослин американцями визначається великою мірою усталеними синтагматичними контекстами, а саме загальноживаними іменниковими словосполученнями та складними словами. Схильність американців асоціювати фітоніми з їхніми усталеними синтагматичними контекстами спричинила до вищих показників стереотипності реакцій у цих двох групах у порівнянні з українською

групою. Реакції українців є більш різноманітними, що зумовлене, по-перше, широкою валентністю фітонімів цієї переважно синтетичної мови, по-друге, високим рівнем обізнаності українців із ознаками, властивостями та символікою рослин, по-третє, індивідуалізмом як рисою національного менталітету.

Найвищою стереотипністю характеризуються асоціати американців. Унаслідок аналітичного характеру англійської мови більшість її фітонімів мають порівняно обмежену валентність, яка компенсується полісемією та омонімією. Ці семантичні особливості англійських фітонімів справили важливий вплив на їх асоціювання. У порівнянні з українцями, американські учасники експерименту частіше сприймали фітоніми у вигляді їх лексико-семантичних варіантів та омонімічних слів. Багаточисельність реакцій омонімічного та полісемантичного походження вказує також на обмеженість мовленнєвого вживання назв рослин, а отже на поверхову обізнаність пересічних американців із референтами цих слів. Носії англійської мови виявили також сильну залежність своїх уявлень про рослини від внутрішньої форми фітонімів та їх фонетичної подібності з іншими словами.

Важливий вплив на асоціювання англійських фітонімів справляють їхня полісемія й омонімія. У порівнянні з українцями американці частіше сприймають фітоніми за їхніми похідними та омонімічними значеннями. Носії англійської мови виявляють сильну залежність своїх уявлень про рослини від морфемної будови фітонімів та їхньої співзвучності з іншими словами.

Американці кількісно переважають іншу групу експерименту за реакціями на означення зорових відчуттів про рослини, особливо про їхнє забарвлення. Ця тенденція асоціювання має однією зі своїх причин екстравертивність американського менталітету, спрямованого на відчутні ознаки предметів. Світогляд українців переважно інтравертивний, тобто схильний до оцінювання об'єктів дійсності за їх внутрішніми, імпліцитними

якостями. В українській групі було отримано найменше реакцій, зумовлених ознаками кольору, форми та будови рослин. Підтвердженням інтравертивності українців слугує також мінімальна кількість наведених ними оклично-вигукових реакцій (всього одна), які імплікують емоційність індивідуальної поведінки. Американці отримали кількісну перевагу щодо оклично-вигукових реакцій.

Серед двох груп учасників експерименту українці навели найбільше «символічних» реакцій, до чого спричинився емоційно-рефлексивний характер їхнього мислення. Цей результат свідчить, по-перше, про те, що назви рослин – невід’ємна частина метафоричної картини світу сучасних українців, по-друге, про високу суспільну роль їхньої національно-історичної спадщини. За кількістю своїх «символічних» реакцій американські учасники експерименту значно поступаються українцям, сприймаючи фітоніми переважно як носії матеріальних, природних і побутових якостей.

Символічні конотації фітонімів вказують на способи їх образного сприймання представниками двох культур. Дуже близькі між собою уявлення українців, американців про жіночу вроду й характер: у двох мовах це поняття репрезентується кількома фітонімами. Найвиразніше національна своєрідність виявилася в «символічних» реакціях українців, найслабше – в американській групі асоціатів. Усталеність цих символічних значень фітонімів підтверджується етнографічними та фольклорними джерелами, а також поетичними творами ХХ ст.